

TÕSTAMAA

VAATAMISVÄÄRSUSED

Sisukord

Sissejuhatus	3	Tõstamaa jõgi	22
Tõstamaa valla ajalooline lühiülevaade	4	Tõhela järv	22
Tõstamaa valla vaatamisväärsused	4	Tõhela kirik	23
Lindi looduskaitseala	4	Alu kivikülv	23
Lindi-Tõstamaa tee	5	Viruna	24
Pootsi-Kõpu kirik	5	Nätsi-Võlla raba	24
Pärandkultuurmaastikud	6	Käitumisest looduses	25
Pootsi mõis	7	Looduses viibimine	26
Lao ja Munalaid	7	Teed ja jalgrajad	26
Manija saar ehk Manilaid	8	Kalastamine ja jaht	27
Manija Kokkõkivi	9	Looduse risustamine	27
Sorgu saar	10	Igaühe vastutus	28
Päraküla ohvripuu	11	Lühidalt	28
Seliste kirik	11	Soovitused matkajale	29
Tõrvanõmme mänd	12	Ehitamine	30
Levaroti mägi	13		
Tõstamaa alevik	14		
Tõstamaa vallamaja	15		
Tõstamaa kirik	15		
Paisjärv ja laululava	16		
Tõstamaa mõis ja park	16		
Lagisoo	18		
Kastna mõis, tammed ja kadastik	18		
Kastna kirik	20		
Vaiste mõis ja sadam	20		
Ermistu ja Tõhela järv	21		
Ermistu järv	22		

SISSEJUHATUS

Tõstamaa vald on looduslikelt vormidelt mitmekesine. Põhjapiiril asub liigirikka taimestikuga kaitsealune Nätsi-Võlla raba, läänepiiril Lindi looduskaitseala. On Pärnumaa suurimad, kala- ja ravimudarikad järved Ermistu ja Tõhela. On põllumaad, põlismetsa, ranna- ja puisniite, mõne kilomeetri kaugusel rannast liivaluided. Rannajoon on liigendatud lahtede, poolsaarte, ninade ja otstega. On madalat ja kõrget kallast, kiviikulvi, veidi ka liivaranda. On asustatud saar Manija, asustamata Sorgu ja hulgaliselt laide-laiukesi. Paljusid neist võib pidada looduslikeks vaatamisväärsusteks.

Tõstamaa elanikena oleme oma elukeskkonnaga harjunud. Samas tuleb tunnistada, et täpsemate küsimuste korral jääme tihti vastamisel hätta. Brošüüri üks eesmärk ongi teavitada kohalikke oma loodusväärtustest ja tutvustada elukeskkonda.

Areneb puhkemajandus ja suureneb valla külastajate arv. Piirkonna ja selle vaatamisväärsuste tutvustamine külastajatele on brošüüri teine eesmärk.

Kolmas eesmärk on jagada teadmisi nii kohalikele, puhkajatele kui külalistele, kuidas meie ühist elukeskkonda hoida. Kuidas käituda looduses, milliseid reegleid täita matkates, kuidas toimida ehitades, mida järgida jäätmemajanduses.

Kuna põhiosa külastajatest liigub mööda Audru-Tõstamaa-Nurmsi maan-teed, mis on osa Eurovelo projekti trassist, on ka vaatamisväärsusi tutvustatud järjekorras alatest valda sisenemisest Audru valla piirilt Lindilt ja liigutud edasi kuni Varbla valla piirini Vaistes.

Pootsist on võimalik keerata Munalaiu sadamasse, mille kaudu toimub ühendusepidamine Kihnu ja Manija saartega. Tõstamaalt on võimalik suunduda Tõhela-Lihula suunale.

Brošüür on koostatud Tõstamaa vallavalitsusele teadaolevate andmete põhjal. Brošüüri väljaandmist toetas SA Keskkonnainvesteeringute Keskuse Keskkonnateadlikkuse programm.

Brošüüri idee autor ja projekti koostaja on Raine Viitas, raamatu koostasid Kristiina Lepik ja Kerli Brandt. Brošüüri valmimisele aitasid kaasa Efeliine Liiv ja Mari Lühiste. Fotod: Toomas Mitt, Ülle Tamm, Madis Veskimägi, Toomas Rõhu, Eve Käär, Kristiina Lepik, Karin Randmäe.

Tõstamaa valla ajalooline lühiülevaade

Tõstamaa piirkonda on üldisemalt mainitud Liivimaa kroonikas nime- tusega mereäärne maa. Kuigi Tõsta- maa tähendavat kõrget, põllutöök- sobilikku maad, elati siin rahvapäri- muse järgi “mitte maast, vaid merest.” Esimesed kirjalikud teated siinse ala kohta pärinevad 1242. aastast, mil lahendati maatüli Lääne-Saare piiskopkonna ja Liivi Ordu vahel. Maade jagamisel jäi ordule 2 tolle- aegset kihelkonda: Cotze (Tõhela, Tõstamaa, Varbla aladel) ja Sorwe (Seliste, Pootsi, Audru aladel). Teine- teisest eraldasid kihelkondi Päraküla põlismetsad. Juba 14. sajandist on andmeid Kastna kohta seoses Padise kloostri ehitamisega. 1534. aastal mainitakse esmakordselt ka tei- si valla piirkondi: Tõhela, Ermistu, Pootsi, Liu ja Värati. Rootsi aja al- guse revisjonikirjas leiab mainimist juba 13 tänapäevalgi tuntud küla ja Tõstamaa kroonumõis (Testama- 1553 Koonga mõisa vakuses).

Praegusesse valda kuulub Tõstamaa alevik ja 19 küla, sh asustatud saar Manilaid (Manija). Suuremad kes- kused on Tõstamaa, Seliste, Pootsi, Tõhela ja Kastna.

TÕSTAMAA VALLA VAATAMIS- VÄÄRSUSED

Lindi looduskaitseala

1100 ha suurune Lindi looduskaitseala asub Tõstamaa ja Audru valla piiril Pärnu-Tõstamaa maantee ääres.

Lindi sookaitseala moodustati 1981. aastal. 1999 ala laiendati: ühtseks looduskaitsealaks liideti neli kaitsealuse liigi elupaika ja Lindi soo, et hoida erinevaid taime- ja linnuliike, sookooslusi ning neid ümbritsevat metsi. Siin on esindatud üle 20 erineva metsatüübi.

Geoloogiliselt asub looduskaitseala Pärnu madaliku edelaosas loodekagu suunalises nõos. Lindi soo on tekkinud Litoriaanimere (*Läänemere arengustaadium 7,5-4 tuhat aastat tagasi*) laguunis kõrge luiteseljandikuga piiratud nõos. Toiteveed kogub soo sademetest ja Lindi ning Künnimaa ojadest, mis suubuvad Liivi lahte. Kaitseala südame moodustab Lindi raba oma väikeste maaliliste järvekestega, mis enamikus kesksuveks kaovad. Märga mudahälvestega ja üksikute laugastega lageraba piirab ribana puisraba ja servadel levib siirdesoomännik, loodeosas kasvab männi-kase segamets. Soo lõunaosa

on mustika- ja jõhvikarikas, sügiseti on siin palju seeni. Soos võib vabalt liikuda, kuid kindlasti õrnale soomaastikule kahju tekitamata. Sohu ulatuvale maasäärele minek on seevastu keelatud.

Taimeliikidest võime kohata harilikku jugapuud, väikest käöpõlle, kurnist kuldkinga, laialehist neiuvaipa, kuradi sõrmkäppa, ungrukolda.

Siin on väga omapärane linnustik, sest esineb nii rabadele kui mere-rannikule iseloomulikke linde: merikotkas, must toonekurg, väike konnakotkas, sookurg, sarvikpütt, teder, tilder.

Kaitsealal ei paikne ühtegi elumajaga haritavat maatükki. Rabamaastikku saab nautida Lindist Kõpuni.

Looklev **Lindi-Tõstamaa tee** on kaudu teelõikude nimistus ja kulgeb Lindi meiereist kuni Tõstamaani merepoolsel vanal rannaluiteseljakul. Seliste kohal hargneb luitestik kaheks: maantee kulgeb edasi merepoolsel ahelikul, teine ahelik eemaldub ja läheb rööbiti teega Tõstamaa alevikust mööda otse Kastna poole.

Maantee ääres paiknevad ridakülad Pootsi ja Seliste. Teeäärset maastikku väärtustavad ilus männimets, Lindi soo, Pootsi tammeallee ja mõisakompleks ning kirikud Kõpus ja Selistes. Kevadise suurveeperioodil pakuvad silmailu luiteseljakut lõikavad kiirevoolulised Männiku ja Tõrvanõmme ojad.

Tõstamaa vallas on viis kirikut, neist üks (Tõstamaa) on luteri usu, ülejäänud neli (Pootsi-Kõpu, Seliste, Tõhela, Kastna) on õigeusu kirikud.

Pootsi-Kõpu kirik

Pootsi-Kõpu Püha Kolmainuse apostliku-õigeusu kirik on valminud 1873. aastal, kuid kogudus loodi juba enne kiriku ehitamist 1847. Kiriku ehitamise aluseks oli arhitekt G. Schelli 1871. aastal valminud tüüpprojekt, mille järgi on ehitatud mitmeid teisigi õigeusu kirikuid (Uruste kirik Pärnumaal, Ööriku ja Leisi kirik Saaremaal jt.). Kirik on suur ristikujulise põhiplaaniga imposantne hoone, mis arhitektuuriliselt lahenduselt on Pärnumaal küllaltki erandlik, nimelt puudub jumalakoja peasissepääsu kohal kõrguv kellatorn. Pootsi-Kõpu kirikusse tulijaid tervitab rist eeskoja madala kaldega viilkatuse harjalt. Kirik on ehitatud maakividest ja osaliselt krohvitud. Krohvikatte on saanud nurgaliseenid, katusealune lai karniis ja akende-uste raamistused. Kõik see annab hoonele barok-

set hõngu. Samas stiilis on ehitatud ka kiriku võimsad kuplid. Kirikus on mälestustahvel Kõpul sündinud Eesti Apostliku-õigeusu kiriku esimesele piiskopile Platonile (Paul Kulbuschile). Kogudus tegutseb tänini.

Tõstamaa vallas on mitmeid kauneid **pärandkultuurimaastikke**. Need on põlised inimtekkelised poollooduslikud kooslused, eelkõige puisniidud, alvarid, luhaheinamaad, rannaniidud, aga ka teised heina- ja karjamaad, kus inimõju on piirdunud vaid niitmise ja karjatamisega. Meil on nii rannaniite kui puisniite, mis on vähehaaval hakanud roogu ja võssa kasvama.

Rannaniit on mere mõju piirkonda jääv, kõrgveega üleujutatav niidutaimkattega ala. Tõstamaa rannikul on maatõusu ja omaaegse väga intensiivse karjatamise tulemusel kujunenud mitmeid rannaniidumassiive. Paremini säilinud kooslusega on Kavaru, Pootsi, Nuki, Lembra-Kilgi, Värati ja Kastna rannaniidud.

Kuna möödunud sajandi viimasel kümnendil loomakasvatus ja seega ka karjatamine rannaniitudel tunduvalt vähenes, siis on Kihnu väina merepark niitude säilitamiseks alustanud rannaaladel loomakasvatuse taastamise korraldamist. Peamiselt karjatatakse lihaveiseid kui kõige väiksemat hooldust nõudvaid, kuid parimaid kulustunud-roostunud alade taastajaid. Loomi karjatatakse Kavaru, Värati, Manija ja Kastna rannaniitudel.

2002. aasta sügisel püstitati Kavarusse ja Väratisse linnuvaatlusplatvormid, millelt avaneb vaade rannikumerele ja suurele osale rannaniidust. Paistavad ka Manija ja Sorgu saar.

Rannikualale jäävad Kavaru, Peerni, Munalau, Tõlli, Värati ja Kastna sadamad. Munalau sadamast toimub regulaarne laevauhendus Kihnu ja Manija saartega.

Pärnu-Tõstamaa maanteel Pootsis on ilus **tammealle**. Samas on Kihnu väina merepargi keskuse ja Pootsi mõisa peahoone.

Pootsi mõis rajati 16. sajandi teisel poolel. Klassitsistlikus stiilis algselt ühekordne härrastemaja on seoses ümberehitustega kooliks 1962. aastal tugevasti muudetud (korruse võrra kõrgemaks ehitatud). Säilinud on häärberi peatrepil mansardkorruse toetuseks ehitatud neli uhket sammast. Aastatel 1962-97 tegutses peahoones Pootsi põhi-

kool. 1998. aastal korrastati mõisa valitsejamaja ja kool viidi sinna üle. Mõisaansamblist on veel säilinud mitmeid majandushooneid, mis on arvel ka kultuurimälestistena. Mõisakompleksi kuuluvad peahoone, sulaste- ehk valitsejamaja (praegune Kihnu Väina Merepargi- ja küla-keskus), tall, kasvuhoone varemed, kivimüür, tuuleveski, ait-kuivati.

Pootsi mõisa ümbritseb 4,9 ha suurune park, mis võeti looduskaitse alla 1959. aastal. Park oli kunagi väga liigirikas, siit võis leida punalehist pööki, halli pähklipuud, leinajalakat, euroopa lehist, valget mändi, ameerika pärna, haruldustest kasvas siin ka saarvahtra teisend, mida esineb Eestis vaid üksikutel leiukohtadel. Enamik huvitavaid puuliike on tänaseks kahjuks hävinud.

Tammeallee.

Pootsi mõis.

Lao ja Munalaid

Munalaiu sadama kaudu peetakse ühendust nii Kihnu kui Manija saarega. Kihnuga peab ühendust parvlaev ja Manijaga liinipaad.

Kihnu väina madalaveelisesse akvaatoriumi jääb üks suurimatest veelindude koondumispaikadest. Kihnu väin on rahvusvahelise tähtsusega linnuala. Lao piirkonnas toimub sügisel arvukas vee- ja maismaalindude läbiränne. Siin pesitseb Euroopas ohustatuks loetavaid linde ning on kohatud 43 Eesti Punase raamatu linnuliiki. Eriti palju merelinde on vahepealt pärast jää sulamist. Lisaks merelindudele on Kihnu väina rannikualad väikeluige, laululuige, valgepõsklagle, viupardi ja sõtka oluliseks rändeaegseks peatuspaigaks. Kihnu väina madalikud on tähtsaks sulgimiskohaks kühmnokk-luigele, sõtkale ja kormoranile, rannaroostikud partidele, hallhanedele ja soo-kurgedele.

Lao on eriti soodne paik röövlindude, tuviliste ja värvuliste sügisrände uurimiseks. Lao linnuvaatluspunktis on aastatel 1980-1999 rōngastatud üle 200 000 linnu. Huvilistele on Torila ninal linnuvaatlustorn.

Tōstamaal on 9 looduskaitsealust saart-laidu: Manilaid, Sorgu, Heinalaid, Kiveslaid, Anilaid, ja neli nimetut laiudu. Laiud on kaetud rohumaa ja kividega ning mõned neist ka üksikute väikeste puudega. Tōstamaa laidude kaitse eesmärgiks on maastike ja linnustiku kaitse.

Manija saar ehk Manilaid

Kihnu järel Pärnumaa suuruselt teine saar Manija asub Pärnu lahe suudmes Lao ranniku lähedal ja on ca 1 km laiuse väinaga lahutatud Torila neemest. Rannikult paistab saar pika ja kitsa maaribana, mille keskel on väike puudesalu. Manija on 200 ha kivine saareke, tema kõige laiem koht on 0,5 km, pikkus 4,5 km ning kõrgus merepinnast 5,2 m. Suure tormiga võib tōusta vesi sedavōrd, et saar jaguneb kolmeks tükiks.

Kirjasõnas on saart mainitud 1560. aastal: Holm Maunõ / Mannõ - heinamaa ja kalurite peatuskoht. 19. sajandil oli saar olnud riigi tagavaramaa ja Pootsi mõisa heinamaa. Saarel oli heinamaavahi maja, paar küüni, kibuvitsa- ja pajupõõsad ning ei ühtki puud. 1933. aastal, kui Kihnu saar jäi kihnlastele kitsaks, kolis Manijale 22 peret kokku 79 inimesega. Sellest tulenevalt on ka kultuurilised seosed nende kahe saare vahel tihedad. Praegu on saarel 48 elanikku ja 14 majapidamist, lisaks mitmed suvekodud. Traditsiooniliselt on meeste tegevusalaks merega- ja naistel koduga seonduv. Saarel võtab külalisi vastu üks turismitalu. Alates 2003. aastast on Manija ja Kihnu kultuur UNESCO maailma kultuuripärandi nimekirjas.

Saare loodusväärtusteks on haruldaste taimede kasvualad ja rannikulindude häältest rõkkavad rannaniidud. Soojadel maikuu- ja juuniöödel võib siin kuulda kõlavat kõrekontserti. Kõrede ehk juttself-kärnkonnade elutingimuste parandamiseks on rajatud mitmed madalad mageveelised konnatiigid.

Manija saar koos Anilaiuga on 1991. aastast maastikukaitseala. Läbi aegade on siit leitud 338 liiki soontaimi, millest on kaitstavad 12. Linde on viimasel kümnendil pesitsenud 81 liiki. Linnustiku koosseis on tugevalt muutunud: vähenenud on rannikulindude arvukus ning tõusnud võsastikulindude oma.

Manilau tuleorn ehitatud 1933. aastal. Valge silindrilise raudbetoonorni märgi kõrgus on 8 m, merepinna 9 m. 1967. aasta sügistormist on tuleorn pisut viltu.

Manija Kokkõkivi

Piki saart kulgeb rändkivirikas selgkõrgendik, mida mööda läheb tee. Saare keskel tee ääres asub Pärnumaa suurim rändrahn. Kokkõkivi, mida tuntakse ka Kokakivi, Kotkakivi, Suurkivi ja Liukivi nime all. Kivi on looduskaitse all 1938. aastast. Püramiidja kujuga rahnu maapealse osa übermõõt on 15 m, maht on 20 m³ ja kõrgus 3,4 m. Kuna piirkond on põline merikotkaste toitumisala, oli rahn tõenäoliselt kunagi lindudele meeldiv peatuspaik, millest ka nimi.

Kivi kohta käivad mitmed rahvapäririmused. *Vanapagan olevat tahtnud kivimüraka viia Sõrve sääre otsa, et laevateed tõkestada ja nii endale seltsi saada. Kahmanud ühe kivi põlle sisse ja hakanud Sõrve poole sammuma. Tee peal rebenenud põll-paelad ja kivi kukkunud maha. Kivi seisab praegust ühe veikese, Pootsi mõisa päralt Manija saare peal ja kutsutakse Kokakivi.*

Samas teatakse, et vanasti käidud laevadelt kivi juures söömas, seepärast on siit leitud ka vaskrahasid ja hülgeluid.

Sorgu saar

Sorgu on omamoodi Tuhkatriinu Pärnu-Riia mereteed 30 kilomeetril. See on tibatilluke kivine 5 ha suurune saareke Manilaiust läänes - looduslik kiviktaimla ja merelindude paradiis. Saare põhjatipp kerkib merest üsna järsult ja ulatub kõrge lavana tuletornini, seal on ka ainuke koht, kust saab paadiga päris kalda ligi sõita.

Vanadel merekaartidel kannab Sorgu nime Sorkholm, mainitud 16. sajandi keskpaiku. Meremehed teavad Sorgu riffe Pärnu lahe sissesõidutee ääres juba ammustest aegadest, sest siin on hukkunud palju laevu. Pärnu sadama ehitamise aegu, 1864 pandi saarele puidust mere-märk, mis asendati 1904. aastal punastest telliskividest silindrilise tuletorniga, mille kõrgus on 16 m, merepinnast 19 m.

Viimasena pidas majakavahi ametit Haavikute pere. Seal tuli ilmale ka majakavahi poeg, tõenäoliselt ainus inimene, kelle sünnikohaks Sorgu saar. Kuuekümnendate aastate keskel oli majakavahi hoones veeteede valitsuse suvine puhkekodu. Tuletorni abihooned on Sorgu kividest ehitatud. Saarelt pärit raudkive võib leida ka Pärnu vanades munakivisil-lutistes ja muulides.

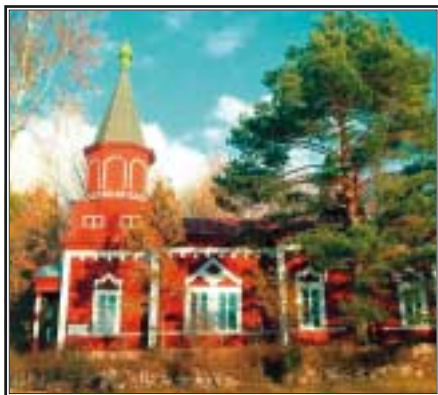
Maa tuletornist lõunasse on kaetud roosa- ja punaseõieliste koerkibuvitsa põõsastega. Majakavahi majast vasakule vaadates näeme parajat džunglit, siit võib leida verevat kontpuud, üksikuid kadakaid, toomingaid, pihlakaid ja saarepuid. Inimtühi Sorgu on rändlinde üheks meelis peatus- ja pesitsuspaigaks, seetõttu on Sorgul liikumiskeeld 15. aprillist kuni 1. juulini. Saarele sõidud tuleb kokku leppida Pärnumaa Keskkonnateenistusega.

Päraküla ohvripuu

Selistes Killumaa talu maadel kasvab vana ohvripuu. Tegemist on 18.-19. sajandist pärit vana viieharulise pärnaga, millest on tänaseks välja kasvanud kaks uut puud läbimõõduga 1 m ja 0,6 m. Pärn on kaitse alla võetud 1973. aastal. Pärna saamise loost jutustatakse järgmist. *Vanasti rännanud puud ühest pagast teise. Nii rännanud ka 3 pärna. Ühel läinud pastlapaelad lahti, hakanud neid siis kinni siduma ja jäänudki teistest maha endisele Vihakse külla tamme talu maale. Praegu seda pärna enam ei ole. Teine pärn jäänud Killumaa talu põllule, kolmas aga umbes 3 kilomeetri kaugusele Eeriku talu põllule. Ka viimane on tänaseks hävinud. Killumaa pärna all olnud enne ka kärnakivi, millel oleval olnud loomade ja lapse jäljed.*

Seliste kirik

Seliste ehk Seli Püha Vassili apostliku-õigeusu puust kiriku ehtasid valmis Riia mungad. Riiast toodi ki-

rikudetailid talvel üle jää Selistesse ja hoone ehitati siin üles. Kirik püstitati 1861 ja pühitseti 1864. aastal Püha ülempiiskop Vassilius Suure auks. Kohalik kogudus asutati 1847 ja tegutses 1987. aastani. Pühakoda on lihtne ja oma ajastu õigeusu kirikuarhitektuuriga võrreldes askeetlik laudadega vooderdatud rõhtpalkehitis, põhiplaani ladina risti kujuline. Läänesisepääsu kohal paikneb nelinurksel alusel kaheksatahuline vertikaalse liigendusega torn, mida katab väikese sibulkupliga telkkiiver. Peasisepääsu varikatust toetavad sambad. Sisekujundus on kaunistusteta. Vöastunud ja räämas kirikut hakati korrastama 1998. aastal.

Tõrvanõmme mänd

Tõlli külas Tõrvanõmme talu juures kasvab pahkliku tüve ja omapärase laiuva võraga 8-haruline mänd. Puu kõrgus on 14,5 m, võra läbimõõt 24 m ja tüve übermõõt 90 cm, kõrguselt üle 4,5 m. Kui männil oleks selline übermõõt rinna- ehk normaalkõrguselt, võiks teda pidada Eesti jämedaimaks männiks. Et aga tüvi hakkab harunema juba 140 cm kõrguselt, arvestatakse tema übermõõtu kõige peenemast kohast ehk 90 cm kõrguselt ning Eesti jämedaima männi tiitlile ta võistelda ei saa.

Kord päästnud mänd taluelanikud hädast. Pereema olnud lastega väljas ja neid rünnanud tige pull. Emal pagenud lastega jändriku männi ot-

sa. Sündmuste järel hakanud ta neid päästnud puud tõsisemalt tähele panema. Ta leidnud, et puu on nii suur ja võimas, et väärrib looduskaitse alla võtmist. Naine mõõtnud puu üle ja saatnud andmed looduskaitse ametnikele. Varsti võetudki puu looduskaitse alla.

Mänd võeti looduskaitse alla 1991. aastal.

Puuga seoses kõneldakse lugu, mis seostud tuntud väliseestlasega. Anna Maria Murdoch, maailma mõjuvõimsa ajakirjandusmagnaadi Rupert Murdoch'i endist abikaasat, on peetud rikkaimaks praegu elavaks eesti soost naiseks. Ta on edukas ajakirjanik ja avaldanud inglise keeles menukaid

romaane. Selle naise isapoolne suguvõsa olla pärit Tõrvanõmme talust. Tema isa Jakob Tõrv olevat enne Teist maailmasõda talust lahkunud ja läinud elama Inglismaale. Seal abiellus ta šotlannaga ja 1944. aastal sündis tütar, kellest sai hiljem Austraalias elades Rupert Murdoch'i abikaasa.

Vanemad inimesed mäletavad veel neid aegu, kui Anna Maria isa elas Tõrvanõmme talus. Nende pere liikmeid tunti külas kui väga suure tahtejõuga ja kitsi iseloomuga inimesi. Arvatakse, see võib kuidagi olla seoses Tõrvanõmme männiga. On ju mändki kuulus selle poolest, et suudab kehval pinnasel visalt kasvades sageli võimaks puuks sirguda.

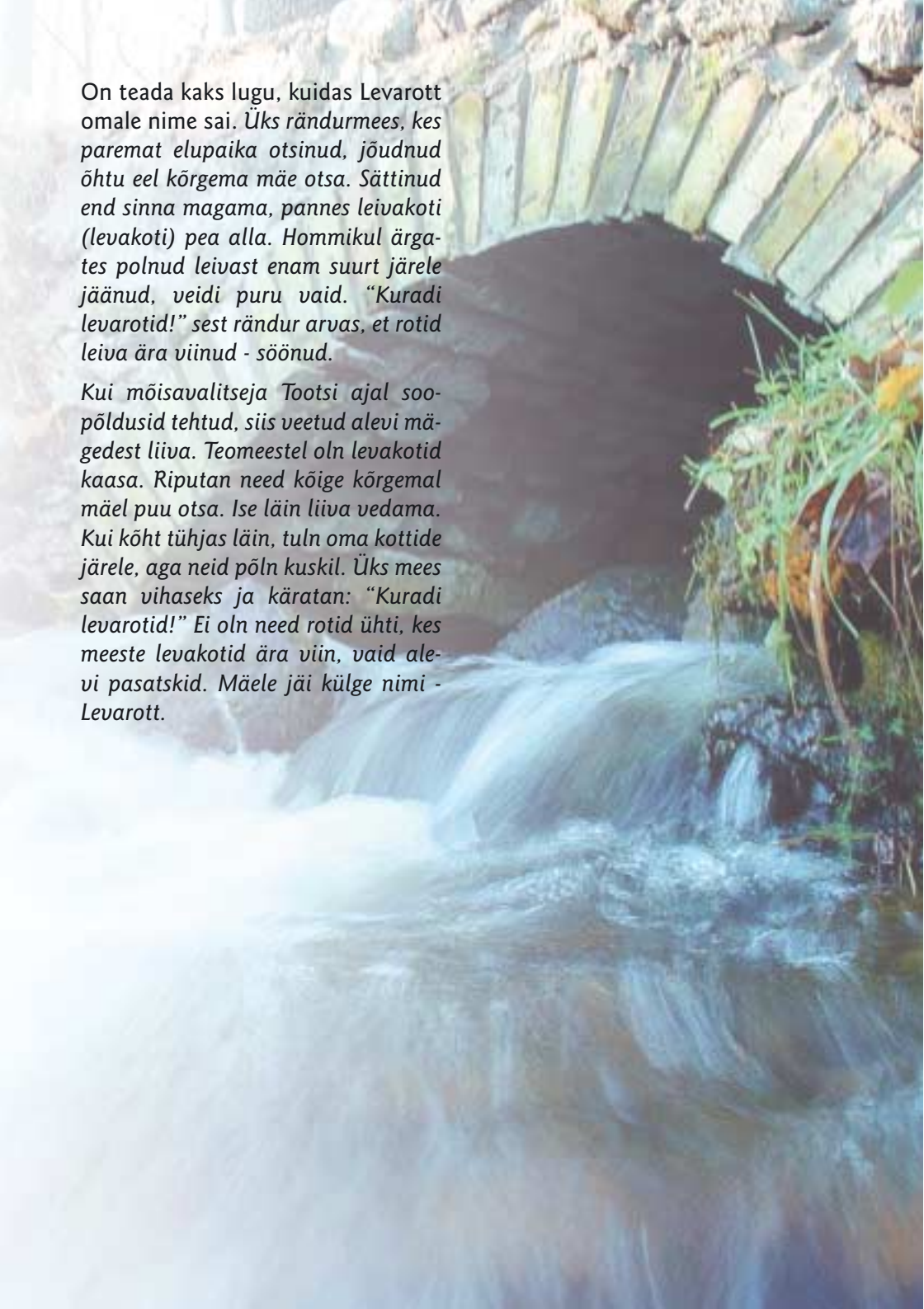
Tõstamaal on kaheksa maa-alust, arvatavasti 15.-18. sajandist pärit külakalmistut ja kivikalmet: Selistes Pärnu-Tõstamaa maantee ääres Männikuoja läänekaldal; Lõuka külas Võidu bussipeatuse lähedal Nõmme maaüksusel; Kastna külas Maroga maaüksusel; Tõstamaa mõisa lähedal oleval Toominga luidetel kivikalmed. Tõhelasse jääb 3 kivikalmet ja 1 kalmistu. Väljakaevamistel on leitud maa-alustest kalmistutest erinevaid esemeid, mis asuvad Ajaloo Instituudi arheoloogilistes fondides. Praeguseks on mitmed kalmed kaetud metsaga. Kõik nad on riikliku kaitse all.

Tõstamaa-Varbla kõrgustiku lõuna-nõlval, paralleelselt Audru-Tõstamaa maanteega kulgevad kaks luiteahe-likku, tähistades kunagise rannajoo-

ne asukohta. Vahetult enne alevikku on Tõstamaa jõe ääres paremal pool 1822. aastal rajatud kalmistu (val- las on 5 kalmistut: Kõpu, Seliste, Tõstamaa, Tõhela ja Kastna).

Kalmistust 1 km ida poole jääb osaliselt lahtise liivaga kõrgeim luidede **Levaroti mägi** (kõrgus 28 m merepinnast). **Luided** on kaetud männimetsaga. Siin võib kohata nii mustikamännikut kui ka luite- ehk nõmmemännikut.

1998. aasta suvel puhkes Levaroti ümbruses tulekahju, milles sai kannatada ca 2 ha männikut. Huvilistel on siin võimalik taimede taastumise “järjekorda”: kõigepealt hakkasid kasvama kased ja tammed, nüüd on lisandunud kuused. Ka istutatud männitaimed koguvad jõudu.

A photograph of a stone archway over a waterfall. The arch is constructed from large, rectangular stone blocks. Water is cascading over the arch and into a pool below. The surrounding area is lush with green foliage and moss. The lighting is soft, suggesting a forest setting.

On teada kaks lugu, kuidas Levarott omale nime sai. Üks rändurmees, kes paremat elupaika otsinud, jõudnud õhtu eel kõrgema mäe otsa. Sättinud end sinna magama, pannes levakoti (levakoti) pea alla. Hommikul ärghates polnud leivast enam suurt järele jäänud, veidi puru vaid. “Kuradi levarotid!” sest rändur arvas, et rotid leiva ära viinud - söönud.

Kui mõisavalitseja Tootsi ajal soopõldusid tehtud, siis veetud alevi mägedest liiva. Teomeestel oln levakotid kaasa. Riputan need kõige kõrgemal mäel puu otsa. Ise läin liiva vedama. Kui kõht tühjas läin, tuln oma kottide järele, aga neid põln kuskil. Üks mees saan vihaseks ja käratan: “Kuradi levarotid!” Ei oln need rotid ühti, kes meeste levakotid ära viin, vaid alevi pasatskid. Mäele jäi külge nimi - Levarott.

Tõstamaa alevik

Tõstamaa on ajalooline kihelkonnakeskus, mis kujunes kiriku juurde viivate teede sõlmpunkti 19. sajandi lõpul - 20. sajandi algul. Aleviku peatänavaks kujunes põhja-lõuna-suunaline Tõstamaa mõisa - Värati tee. Vanemateks hooneteks on peale Tõstamaa mõisa Rannakõrtsi (asus praeguses Päästeameti hoones, ehitatud 1670-ndatel aastatel), kiriku (1768) ja mõisakompleksi (1804) veel maakividest apteegimaja (1889) (praegu vallavalitsus), postkontor, endine pritsimaja, meierei, kunagised kaupmeeste ja käsitööliste elamud ning Tõstamaal toodetud tellisest ehitatud Pärnu Majandusühistule kuuluv kauplusehoone koos aidaga (1927).

Hetkel tegutseb alevikus 250 õpilasega mõisakool, 44 lapsega laste-

aed, 2 kauplust, kohvik, rahvamaja, Päästeteenistus (Pärnumaa Päästeteenistuse Tõstamaa Tugikomando), Teedevalistus, raamatukogu, sidejaoskond, tervisekeskus, taastusravikeskus, apteek, hooldekodu. Tõstamaa vaatamisväärsustega saad tutvuda matkates alevikku läbival matkarajal.

Seisuga 1. jaanuar 2006 elas Tõstamaa alevikus 619 inimest.

Tõstamaa vallamaja

Vallamaja on üle 100 aasta vana. Kivimüüris võime näha aastaarvu 1889. Algul ühekorruselises hoones asus apteek, mis töötas vaheaegadega kuni 1944. aastani. Esimese maailmasõja ajal kasutati hoonet hobusetallina. Seal on olnud ka piirivalvekordon. 1944. aasta sügisel oli hoones venelaste sõjaväestaap. Hiljem ehitati peale teine korrus ametnike ja noorte koolmeistrite korteriteks. 1950. aastate algusest töötasid seal külanõukogu ja raamatukogu. Kui külanõukogud muudeti valdadeks, sai hoonest vallamaja.

Vallamajast vasakule jääb **Tõstamaa kirik**. Praegune Tõstamaa Maarja luteri kirik ehitati maakividest aastatel 1763-1768 Pärnu ehitusmeistrite juhtimisel. Kiviseinad krohviti ning välisnurkadesse maaliti mitmevärviline rustika. Laes on säilinud laud, millel aastaarv 1767 ja kiri "Soli Deo Gloria"- ainult jumalale au. Kirikusaali katab laudadest peegelvälvalagi, mida 1888. aastal uuendati ja kivikatuse asemele pai-

galdati sindlikatus. Kirikutorn oli tähtis maamärk Kihnu väinas.

Kiriku 100. aastapäevaks (1863) kingiti praegune altarimaal ja puunikerdustega kantsel - kohaliku meistri töö. Viimane orel pühitseti 1885. Kiriku kell on valatud Riias 1861. aastal. Kirikus on mälestus-tahvlid kirikuõpetajale, õpetajaprouadele ja mõisnikule, samuti mõisahärra pink. Hoone on ehitatud vesiliivpinnasele, mistõttu juba 19. sajandil hakkasid külgeinad vajuma. Võimaliku varinguga vältimiseks ehitati seinu toetavad tugipiilarid. 1972. aasta jaanilaupäeval varisesid kanalisatsioonitrassi kaevamistöõde tõttu torn ja esikülg ning hävis ka orel.

1983. aastal alustati taastamistöõdega. Aastaks 2000 sai kirik oma praeguse näo, puuduvad veel tornikiiver, kukk ja korralik vettpidav katus. Kirikul on aktiivne kogudus.

Paisjärv ja laululava

Tõstamaa aleviku piires paiknev paisjärv rajati Tõstamaa jõe laagisoo toimunud maaparandustööde käigus 1972. aastal. Varjuline looduskaunis koht hakkas kohalikule rahvale meeldima ning kohe pärast paisutamist ehitati sinna laululava ja lõkkeplats koos istepinkidega. Algul toimusid seal vaid jaanituled, kuid hiljem hakati üha sagedamini korraldama teisigi kevad-suviseid üritusi (laadad, vabaõhukontserdid jne.) Praegune laululava valmis 1991. aastal, mil Tõstamaal peeti Pärnumaa pirandit (folklooripäevi).

Tõstamaa mõis ja park

Tõstamaalaste uhkuseks on mõis, mida on esmakordselt mainitud 1553. aasta pantimiskirjas. Peahoone ehitusajaks on märgitud 1804. 1860-ndate lõpul oli see kahekorraline kivehitus plekk-katuse ja võlvitud keldritega. Järeklassitsistliku ilme sai hoone 1876-1877. aastal toimunud ümberehituste käigus. Härrastemaja fassaadi ehivad joonia kapiteelidega pilastrid ning siseruumides leidub omapäraseid arhitektuuridetaile 18. ja 19. sajandist: uhke paraadtrepp, mantelkorstnalune ruum, sein- ja laemaalüngud. Mõisa südamesse on omal ajal (1869) kuulunud 24 hoonet, huvitavam neist esindusliku fassaadiga tallihoonete ansambel 19. sajandist. Kaugemal asusid karjamõisad, veskid, kõrtsid - kokku oli mõisal üle 60 hoone.

Alates 1831. aastast läks mõis Stael von Holsteinide omandusse. Selle perekonna kolmanda põlvkonna esindajaks oli kuulus orientalist, sanskritoloog, Pekingi ülikooli professor Alexander Stael von Holstein (1877-1937). Peahoone ette on asetatud talle mälestuskivi. 1921. aastast tegutseb mõisahoonetes kool. Vana mõisamaja on aastate jooksul korduvalt remonditud ja ümber ehitatud. 1997. aastal alanud kapitaalremondi tulemusena on kooli nägu tänaseks sootuks muutunud. Tehtud on hulk muinsuskaitselisi

Tõstamaa mõis.

Tõstamaa mõisa laemaaling (Jõurõngas).

Mõisapargis olev kooliaed.

töid (väärtsulikumat taastatud laemaalingud), samas vastab hoone tänapäeva kooli nõuetele. Mõis on muinsuskaitse all.

Tõstamaa mõisapark rajati 19. sajandi teise poole algul peahoone ümber, hiljem laiendati 1870-1880 ehitatud veetorn-elamuni vabakujulise pargina. Mõisa ümber olev park on legendikuline, seda kroonib kaharavõraline tamm (võra läbimõõt 23 m). Tamme juurde asetati 1990. aastal mälestuskivi rahvahariduse 300. aastapäevaks (1688-1988). Parki poolitab tee. Teisel pool teed olev osa on metsailmeline, pakkudes varjulisi puhkekohti ning jalutus- teid. Parki on hooldanud Tõstamaa kooli õpilased ja viimastel aastatel on juurde istutatud mitmeid erinevaid puid. Park on nii muinsuskaitse- kui looduskaitse all.

Kooliaed asub mõisaaegses aias, mida ümbritseb kõrge maakividest müür. Aegade jooksul on aeda mitmel korral ümber kujundatud vastavalt kooliprogrammide muutumisele. Praeguseks on kooliaed koos lõkkeplatsi- ja vabaõhuklassiga töö- ja puhkekohaks õpilastele kui ka külastajatele.

Laagisoo

Laagisoo ja Ermistu järv.

Viimane Tõstamaa mõisaomanik 1898. aastast Alexander Stael von Holstein veetis põhilise osa oma elust välismaal, seepärast juhtis mõisat eestlasest mõisavalitseja Jakob Toots (1948-1919), kes tegeles agaralt maaparanduse ja tõukarja arendamisega. Tema initsiatiivil rajati siin 1885. aastal Eesti esimesed soopõllud. Soopind lõigati kraavide abil peenardeks. Vesi valgus kraavidesse. Peenardele veeti talvel 10 sentimeetrine liivakiht, et maa hobust kannaks. Vakamaadele veeti 1000 koormat liiva, see on 1500 tonni hektarile! Seejärel väetati kunstväetiste ja lubjaga. Viljad kasvasid vägevad: porgandid kuni 70 cm, kaerad 1,5 ja rukkid 2,1 m pikaks, eriti hästi edenesid sibulad. Tänu J. Tootsile on aleviku inimestel tänini head köögiviljamaad.

Jakob Tootsi algatusel toimus Pärnumaal ka esimene ühiskaubanduslik ettevõtmine: Põllumeeste Seltsile telliti 1883. aastal Krimmist

purjekatäis soola ja saavutati suur soolahinna langus Pärnus. Ametilt oli J. Toots maamõõtja, C.R. Jakobsoni võitluskaaslane ja Pärnu Põllumeeste Seltsi abiesimees, pärast Jakobsoni lahkumist Seltsi president.

J. Toots suri 1919. aastal ning ta puhkab Tõstamaa kalmistul.

Kastna mõis, tammed ja kadastik

Tõstamaa alevikust 3 km Varbla poole juhatavad viidad Kastna tamme juurde. Enne tammesid jäävad teele suurte majapidamishoonete varemed ja pargi võimsad puud, mis märgivad praegu endist Kastna mõisasüdant.

Kastna mõisa kohta on teateid juba 16. sajandi keskpaigast. Teadaolevalt oli Kastnas juba 1665. aastal Pärnu linnale müüdud (400 marga eest!) mõis, kus esinduslik häärber puudus. Mõisa valitsesid rentnikud, kes tavaliselt kauaks pidama ei jäänud. Viimased pikemaajalised rentnikud olid Ballodid. Ainsa hoonena on säilinud kunagine pesukööök, hiljem perekond Volmeri suvila. Muuseumi- ja kirjamees Omar Volmer koos abikaasa Marviga korrastas pargi ja täiendas seda huvitavate puude ning põõsaste istikutega, luues liigirikka ja huvipakkuva arboreetumi, mis täna on kahjuks võsastunud.

Ala hõlmab Tõstamaa-Varbla teest mere poole jääva Kastna pool-

saare koos kauni mererannaga. Läänepoolne rand on kivine, rannavallile on kasvanud kõrged kadakad, moodustades uhke kadakasalu - Kastna kadastiku ca 50 ha-l. Osaliselt on säilinud rannaniidud. Rannavallist maa poole kasvab madalamates kohtades salumets. Poolsaare idapoolne rand on madalam ja kipub roogu kasvama, maapind on laugem ja maastik avatum kui läänes. Kaunid vaated avanevad nii rannal, Kastna kadastikus kui ka külalõuad liikudes. Kastna kadastiku flora tüüpilisemad esindajad on vähenõudlikud taimed, mis rannaäärsel õhukesel klibusel mullal suudavad kasvada: kadakas, harilik kukerpuu, magesõstar, vahulill, angerpist, muulukas, kassikäpp, liivvareskaer, lookkastevars, kärbesõis, kukehari.

Maastik on Kihnu väina merepargi kui ka maakonna üks väärtuslikemaid alasid. Loomade karjatamine aitab hoida rannaääri kinni kasvama.

Lambad Sutirannas.

Kastna tamm enne tormi.

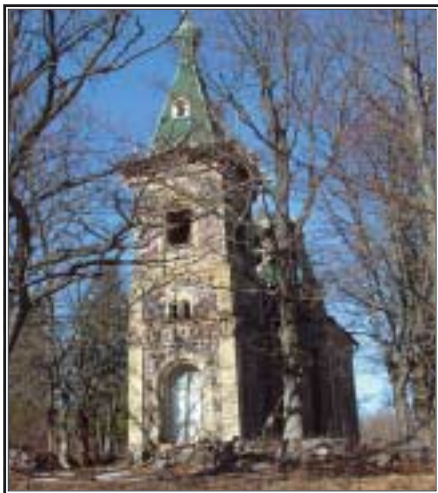

Kastna tamm peale tormi.

Kastna kolm tamme jäävad mõisapargist läände kolm ja võeti looduskaitse alla 1938. aastal. Üks neist on Pärnumaa jämedaim ja ilmselt ka vanim (360 aastat), mille ümbermõõt on 6,25 ja kõrgus 19 m. Äikese, tule ja seenhaiguste toimele on tamme tüvesse tekkinud 5,5 m kõrgune ja kuni 1,2 m läbimõõduga õõnsus. 1995. aastal täideti avaus kergkruusaga ning plombeeriti. 2005. aasta jaanuaritormis murdusid tamme kaks oksa.

Teised kaks tamme on tagasihoidlikumad, ümbermõõduga 4,4 ja 3,8 m ning kõrgusega 17,5 m. Kastna tammesid hüüti rahvasuus Kapteni tammedeks, sest lagedal rannal kõrguvad puud olid vanasti meremeestele headeks maamärkideks.

Kastna kirik

Kastna Püha Arseniuse apostliku õigeusu kirik on ehitatud 1904. aastal bütsantsi arhitektuuri matkivas stiilis.

Kastna kandi rahvas kuulus varem teisel pool Tõstamaad asuvasse Seliste kogudusse nii nagu Tõhela rahvaski. Iseseisev Kastna kogudus loodi 1896. aastal. Samal aastal valmis väike puidust kirik. Kivikirik valmis ja õnnistati sisse 25. novembril 1904.

Kastna kirik on lähiümbruse kirikutega võrreldes ehitatud kõige hiljem ja sarnaseb Tõhela kirikuga. Hoone sisepääsu kohal on telkkiiver ja seda lõpetava väikese sibulkupliga kellatorn. Pühakojade müüristiku põhiosa on ehitatud maakivist, nurgaliseenid, karniisid ja kahe horisontaalse vööna kulgev jõuline siksakfriis on kollasest Tõstamaa tellisest. Akna-

ukseavaused on ümarkaarsed ja samuti kollasest tellisest raamistus- es. Kogudus tegutses 1986. aastani. Likvideerimise järel viidi kiriku varad Vasknarva. Praegu on kirik tühi. Aastal 2004 tehti hädapärased tööd kiriku lagunemise peatamiseks. Aegajalt korraldatakse siin kontsert- jumalateenistusi.

Vaiste mõis ja sadam

Vaiste küla piirid on aegade jooksul muutunud. Praegu kuulub Vaiste küla Varbla valda, kuid Vaiste mõisa asukoht jääb Tõstamaa valda. Küla on üle 300 aasta vana, varasem nimetus oli Lehenda. Külas on olnud mõis, kool, veskid, suur lauavabrik, sadam ja hiljem ka kalatseh.

Vaiste mõis kuulus 1661. aastal Vana-Varbla mõisa omanikule, siis oli see väike mereäärne mõis.

Viimane, algul ühekorruseline peahoone ehitati 1880. aastail. Sissetulekut andsid mets, meri ja sadam, aga ka karjakasvatus ning kõrtsid.

Kahekorruseline puidust härrastemaja hävis pärast katuse sisselangemist 1970. aastail, säilinud on mõned maakividest majandushooned. 19. sajandi lõpus oli mõisal 813 ha maad ja kolm küla: Nõmmküla, Rammuka ja Vaiste (62 talu kokku 1654 ha maaga).

Eesti Vabariigi algusaastail jagati mõisa maa Vabadussõjast osavõtnuile - nii tekkis Vaiste asundus.

Suurim tööandja oli lauavabrik ehk saeveski (1929-1948), mis asutati Vaiste lahe äärde, kus oli hea sadamakoht. Lauavabrikust läks metsa kaheharuline raudtee - kokku 20 km. Merre ulatusid kaks 20-meetrist silda. Praegu on veel näha Vaiste endise sadama ja saeveski plats ning raudteese.

Viimane laev lahkus sadamast 1944. aasta septembris - sihiks Rootsima rand.

Tänapäeval kasutavad Vaiste randa puhkepaigana loodust, vaikust ja omaette olemist nautivad turistid.

Ermistu ja Tõhela järv

Tõhela ja Ermistu järve nõgu oli Antsulüsjärve (*arengustadium 7 tuhat aastat tagasi*) staadiumi alguses lai saartevaheline väin. Hiljem muutus see suurjärve taandumise tõttu ulatuslikuks Tõhela-Ermistu laguuniks. Soostumise tagajärjel jagunes laguun kaheks eraldiolevaks Ermistu ja Tõhela järveks. Järvedel on palju ühist: neid ümbritsevad sood ja rabad, mis on toiteallikaks, ning mõlema järve põhjad on mudased. Ligipääsetavad on idakaldad. Liivane kaldariba on sobiv suplemiseks ja loob head eeldused puhkamiseks. Järved on kalarikkad, seetõttu on nad kujunenud meelisjärvedeks just harrastukalastajatele. Latikad ja linnaskid on siin väidetavalt Eesti ühed parimad, haruldased pole 10 - 12 kg

haugid, tavalised on ahven, koger, särg, roosärg ja nurg. Sissetoodud kalaliikidest on Ermistu järves kohanenud angerjas ja karpkala.

Linnustik on liigirikas: hallhani, sookurg, jõgitiir, sinikael- ja piilpart, tuttvart, jää- ja rohukoskel, kühmnokk-luik (mõnel aastal kuni 5 pesitsevat paari), kõrkja- ja räästasroolind ning rootsiisitaja. Kahe järve vaheline raba on aga üks vähe-seid Eestis teadaolevaid merikotka pesitsuspaiku.

Ermistu järvest püütud kalad.

Ermistu järv

Rahvasuus on järve kutsutud Tõstamaa, Ermistu (Hermes-, Härmesi) ja Mõisajärveks. Ermistu järv on Pärnumaa, ühtlasi ka Läänemaa suurim ja Eestis suuruselt üheksas. Pindala 480 ha, suurim sügavus 2,9 m, keskmine sügavus 1,3 m. Järv on eutrofeerunud ja põhja katab viie meetri paksune järvemudakiht. Vesi on keskmise läbipaistvusega. Järve keskel on üks kivine saareke, edelaosas rohkesti ujuvaid turbasaari. Idakaldal on nõrk murrutus, kus pealispind on ära uhitud ning on näha liivast aluspinda ja rändkive. Siin on hea võimalus ujuda. Ermistu järve toidavad idapoolselt nõlvalt väikesed ojakesed, välja voolab Tõstamaa jõgi. Ermistu on kuulunud oma ravimuda ehk sapropeeli poolest, mida kasutavad mitmed raviaasutused. Sapropeeli on võimalik kasutada ka koduloomade söödalisandi valmistamiseks ja hüdroloogia pölväetiseks. Järveäärse loomastiku hulka kuuluvad saarmad ja ameerika naarits, viimastel aastatel on lõunakaldal tegutsenud koprad.

Tõstamaa jõgi saab alguse Ermistu järvest ja suubub Värati lahte (langus 17 m). Teel merre läbib jõgi kaht luiteahelikku. Hoolimata oma lühidusest (4,28 km) on jõe laiused ja langused väga vahelduvad. Et kalad pääseksid merest järve kudema, on ehitatud kalatrepid, kuid veerändureid jääb järjest vähemaks.

Tõhela järv

Tõhela on Pärnu maakonna ja kogu Lääne-Eesti üks ilusamaid madalaid järvi. Suuruselt Eestis kümnes, pindala 407 ha, keskmiselt 1,3 m sügav, 3 km pikk ja 2 km lai. Järv on läänekaldalt järsult süvenev ja mudane, idakallas madal ja liivase põhjaga, sobiv ujumiseks. Järve loodeosas saab alguse piirkonna üks kuulsamaid vähijõgesid - Paadremaa jõgi. Selle jõe algusesse on järve veetase hoidmiseks ja kalade liikumistee parendamiseks rajatud 2001. aastal kalatrepp.

Sõjajärgsel ajal oli järv Nõukogude lennuväe õppepommitamispolügoon.

Tõhela kirik

Tõhela Ristija Johannese apostliku-õigeusu kirik asub tegelikult Männikuste külas. Enne oma kiriku ehitust kuulusid selle piirkonna õigeusklikud Seliste kogudusse, preester viis piirkonna rahvale jumalateenistusi läbi algul Ansutoa talus ja 1873. aastast Tõhela koolimajas. Kuna piirkonnas oli peaaegu 1200 õigeusklikku (u. 75% elanikest), siis asutati 1876. aastal oma kogudus. 1894. aastal osteti kiriku ehitamiseks maatükk ning juba samal aastal alustati ehitustöödega. Projekti autoriks on arhitekt A. Edelson.

Kirik on traditsioonilise kolmeosalise ehitusega hoone, millel läänes torn, keskel saaliga põhikorpused ning idas altariruum. Kiriku hoolikalt valitud ja tahatud ning puhtalt laotud suhteliselt suurtest maakividest müürile sekundeeris Tõstamaa kollane tellis, millest oli ehitatud ka torn. Siseruumi kaunistas lae all kulgev lihtne karniis ja napid neoklassitsistlikud maalingud. Tõhela kirik ja kogudus tegutsesid aastani

1962. 2000. aastal tehti kirikule hädapärane katuste ja torniremont, et kaitsta seda edasise lagunemise eest.

Alu kivikülv

Tõhelast ida pool Männikuste ja Soomra vahel asub Murru-Alu-Köösas (Häidaste) moreenikuhjatis, mida kutsutakse ka Alu mäeks. Mägi on 4 km pikk ja 50-100 m lai. Ümbritsevatest maadest 5-6 m kõrgem seljak on siinses tasases piirkonnas silmapaistvaim kruusast ja liivast koosnev kõrgendik. Alu mägi on lausa kaetud rändrahnudega. Alu ja endise Murru küla ümbruses moodustavad need viie hektari suuruse kivikülvi (ühe aari kohta 90 rahnu), mida on nimetatud üheks markantseimaks Eestis. Seljaku harjal kulgeb loomade rada. Sügisel, kui puudelt on lehed langenud ja kivide sambalased mütsid hästi silma hakkavad, muutub kivikülv lausa müstiliseks: silma hakkavad roosad, punakad ja hallikaspunakad graniitrahnu. Siinsete kiviväljade uhkemaid rahne on Alu mäe harjal asuv Piirikivi, kuhu ulatuvad kokku neli kiviaeda. Kivikülvi põhjaosas Köösas perede juures on tõelised kivikeldrid, kus on äratuntav inimese kunagine elupaik, kaevukoht ja kasvavad tammed.

Tõstamaa vallas asuvad kõige paremini säilinud puisniidud just Tõstamaa Kalli ja Paadremaa jõe vahel Tõhela külas. Puisniit on looduslik heinamaa, kus kasvavad hajusalt puud ja põõsad. Ta on sajandeid olnud tüüpilisemaid talumaastike osi. Puisniidu olemasolu aluseks on igaaastane niitmine. Meil on aastaid hooldatud Viruna ja Männikuste puisniitu.

Viruna

Juba ajalooliselt hõreda asustusega Virunas oli Tõstamaa mõisa jahiloss, kuhu Tõstamaalt viis jahitee. Väidetavalt on Virunas sündinud viimane parun Alexander Stael von Holstein. Eelmise vabariigi ajal kujunes Tõstamaa-Kalli maantee äärde asundusküla, kus on säilinud vaid mõned talud. Kunagine jahiloss on nüüdseks hävinenud.

Nätsi-Võlla raba

Ala paikneb Pärnu madaliku läänepoolses osas ning Tõstamaa valla kirdeosas. Tõstamaa valla piir kulgeb mööda Nätsi-Võlla raba lääneserva. Suurem osa rabast kuulub Audru valda. Siia kuulub Nätsi-Võlla raba koos ümbritsevate metsaaladega ning rabast lõunasse ja edalasse jäävate moreenseljaketega. Ligi 11000-ha raba jääb Tõstamaa poolsaare kõrgustikutagusesse nõkku. Edelast on piiriks Kõõssa-Alu-Murru moreenikuhjatis, loodest Viruna puisniidud.

Järve soostumisel tekkinud Nätsi-Võlla rabalaam on Lääne-Eestile iseloomulik tasane lageraba, kus esineb suuri laugastikke ja neid ümbritsevaid älverabasisid. Raba nõlvad on järsud, turbalasundi paksus on üle 5 m, maksimaalne 7 m. Põhjaossa jäävas Nätsi rabas on kaks laugastikku, lagedas lõunaosas on väga ulatuslikud märjad älvestikud. Laugastikust saavad alguse Paardemaa jõkke suubuvad Punaoja ja Mustoja, raba kaguosast aga Uruste oja. Raba asustavad lagerabalinnud ja ka kotkad. Siin kasvab rohkesti jõhvikaid ja murakaid.

Võlla rabamassiivis asuvad salusaares: kolmest moreenkühmust koosnev soosaarte ahelik, millele pääseb Pärnu-Lihula maanteelt. Rabasse viiv kruusatee tehti endisele palkteele.

Soosaartest on kõrgem Tagasaare, kus elati umbes 1780. aastast ja enne viimast sõda oli seal kaks erakotalu: Salu-Jaan Eessaare ja Salu-Jaan Tagasaare.

Raba ümbritsevad kitsa ribana siirdesoo-, madalsoo- ja rabametsad. Endised sooheinamaad raba servades (eriti kirde- ja põhjaservas) on võsastunud.

KÄITUMISEST LOODUSES

Loodus on meie kõigi ühine vara, millest on õigus osa saada igaühel. Põhjamaiselt hapra looduse koormustaluvus pole suur, seepärast peab nii matkaja, puhkaja kui maaomanik hoidma looduse puhta ja kaunina. Seepärast tuleb kaitsta tema häirimatust ja elustikku. Nii säilib see ka meie järglastele.

Et loodust hoida, tuleb teda kõigepealt tunda: mida paremini, seda lähedasemaks ta meile saab. Unustada ei tohiks sedagi, et loodus eksisteerib, elab oma elu suurepäraselt päris ilma inimeseta, vast isegi paremini kui meie hoole ja kaitse all.

Millistest tõdedest tuleks lähtuda? Neid võib reastada õigustena ja kohustustena, mida on nimetatud igaüheõiguseks. Tegu on eetiliste töökspidamistega, mis tuginevad nii seadustele kui tavadele, paragrahvidele ja kultuurile.

Tõstamaa vallas on loomisel puhke- ja lõkkekohad randades, luidetel ja kauni vaatega maastikel. Selleks, et hoida meie väärtuslikke maastikke tuleks järgida järgmisi käitumisreegleid:

- Eramaal võib liikuda päikesetõusust kuni loojanguni, kui sellega ei tekitata kahju maaomanikule või muule maavaldajale. Kui eramaa on tarastatud või liikumist keelava tähistusega, siis on vajalik selle

läbimiseks omaniku luba.

- Maaomanikud või muud maavaldajad ei või keelata kaaskodanike liikumist avalikel ja avalikuks kasutamiseks määratud maadel, teedel ja veekogudel, samuti jääl ning kallasrajal.
- Kõikidel avalikel või avalikuks kasutamiseks määratud veekogudel on igaühele kasutamiseks kallasrajad. Kallasraja laius on laevatatavatel veekogudel 10 meetrit ja teistel veekogudel 4 meetrit. Omanik ei tohi seda sulgeda isegi siis, kui eramaa on tarastatud või liikumiskeeluga tähistatud. Kallasradadel paiknevatel karjajamudel aedadel peavad olema väravad.
- Mootorpaadiga võib sõita avalikul või avalikuks kasutuseks määratud veekogul, kuid alla 100 ha suurusel järvel loetakse seda kohatuks. Tava ei puuduta valve- ja päästeteenistuse mootorpaate.
- Paadisõitjad peavad vältima sisseõitu kalakoelmusse või veelindude hulgalise pesitsemise paikadesse kudemis- ja pesitsusperioodil.
- Loodusmaastikel liikudes tuleb vältida loomade ning lindude, eriti kaitsealuste liikide häirimist nende pesitsusperioodil, elu- ja sigimispaias ning rännuteedel.
- Kultuurmaastikel liikudes tuleb enda järel sulgeda karjaväravad, seda ka talvel.

- Looduskaitsealadel ja kaitsejõudude maadel liikumiseks võib kehtida erikord. Liikumine võib olla suletud kaitsejõudude polügoonidel õppuste ajal, millest teavitatakse kaaskodanikke tähistega looduses.
- Igaüheõigus ei puuduta spordi- ja muude massiürituste korraldamist maastikul. Nende organiseerimiseks tuleb taotleda maaomanike või muude maavaldajate, vajadusel ka kohaliku omavalitsuse nõusolekut.

Looduses viibimine

- Lühiajaline viibimine maastikel puhkamiseks, päevitamiseks, suplemiseks, loodusandide korjamiseks, kalastamiseks, paadi ankurdamiseks või randumiseks on lubatud samades kohtades ning samadel tingimustel kui maastikel liikuminegi.
- Laagri (telkimis- ja lõkkekoht) tegemiseks kasuta selleks ettenähtud märgistatud kohta. Kui kasutatakse tähistatud ja ettevalmistatud telkimis- ja lõkkekohti, pole luba vajalik.
- Lõket ei tohi teha turbapinnasele, kuluheinaga või kuivanud rooga kaetud aladel, kus see võib tekitada põlengu, ega ka rannaliivale, mida kasutatakse supelrannana.
- Lõkkematerjaliks võib korjata metsa alt risu. Lõke peab olema ohutu

ning lahkumisel tuleb veenduda, et tuli on summutatud ja söed lõplikult kustunud.

- Telkimise ja lõkkekohta puudumisel tuleb valida peatumiseks selline koht, kus oleks tagatud kohalike elanike rahu.

Pea meeles! Kui metsadele on antud tuleoahu hoiatus, on lahtise tule tegemine alati keelatud, ka lõkkealustel.

Teed ja jalgrajad

- Ära sõida mootorsõidukiga väljaspool avalikult kasutatavaid teid ja erateid. Pargi oma liiklusvahend selleks ettenähtud kohta (parklad, jalgrattahoidjad jt.) või teepeenrale, kus ta ei takista teiste sõidukite liiklemist ega tee kahju loodusele.
- Avalikul või avalikuks kasutamiseks määratud veekogu veeteed on liikluseks avatud kõigile. Igaüheõigus ei anna luba sildumiseks ja paadi sidumiseks eraomaniku paadisillale. Randumine kaldal ja pääs kallasrajale on lubatud kõigile. Sadamas randumiseks küsi luba sadama omanikult/haldajalt.
- Igaüheõigus ei anna ka luba liikuda väljaspool avalikke teid mootorsõidukitega, välja arvatud talvel lumesaaniga. Kauaaegsete tavade kohaselt kujunenud jalgrajad on vabaks kasutamiseks kõigile.

- Avaliku või avalikuks kasutamiseks määratud veekogu omanikul või muul valdajal lasub kohustus hooldada veekogu, koristada vetelangenud puid, tagamaks jõe kallaste kindluse ja jõe kasutamise veeteena.
- Maaomanikud või muud maavaldajad peavad kõigile võimaldama juurdepääsu jalgsi nende maadel asuvatele muinsuskaitse- ja loodusobjektidele, samuti supluskohtadele, purretele tavakohastel jalgradadel, jalgsi läbitavatele koolmetele ning joogikõhliku vee- ja looduslikele joogiveeallikatele. Omaniku õueaiamaal paikneva objekti külastamiseke on siiski loa küsimine vajalik.

Kalastamine ja jaht

- Igaühel on õigus avalikul või avalikuks kasutamiseks määratud veekogul, sealhulgas mitme maaomaniku või muu maavaldaja vooluveekogul kalastada ühe lihtkäsiõnega kellelegi tasu maksmata. Muul eraveekogul võib kalastada ainult veekogu omaniku loal. Teiste kalapüügivahenditega on kalastamine lubatud vaid kalastajakaardiga ning seadusega sätestatud korras.
- Jahipidamine on Eestis korraldatud seadusega, see ei kuulu igaüheõiguse alla.
- Koeraga võib looduses liikuda vaid teda rihmas pidades, välja arvatud

jahi ajal.

- Maastikul liikuja peab vältima metsloomade ja lindude häirimist, seda eriti nende sigimis- ja pesituspaikades. Ka ei ole lubatud veekogudel sõita kalade kudemis- ja lindude hulgalise pesitsemise paikadesse.

Looduse risustamine

- Looduses viibides ja seal liikudes ei tohi seda risustada. Bensiin ja õlid kuuluvad ohtlike jäätmete hulka ning need tuleb alati loodusest lahkudes kaasa võtta.
- Kujunda endale põhimõte, et laagripaigast ei jää vähimatki jälge. Kõik, mille oled kaitsealale või matkale kaasa toonud, pead sealt lahkudes ära viima. Ära loobi ülejääke veekogudesse ega talvel jääle! Ära mata prahti maha! Kui näed looduses kellegi teise tekita- tud prüghunnikut, püüa see likvideerida.
- Prügiasti olemasolul visata prügi sinna, selle puudumisel võta prügi kaasa. Võimaluse korral tuleb prügi sorteerida ning seejärel viia vastavatesse konteineritesse (pakendid, taara, alumiinium, vanapaber jne.) Ohtlikud jäätmed nagu kemikaalid, patareid, lambid, ravimid, putukamürgid, õlijäätmed jms. tuleb viia ohtlike jäätmete kogumispunkti. Tõstamaal on olemas Jäätmepunkt. Vaata kontaktnumbrit tagakaanel!

Igäuhe vastutus

Kui inimene tekitab oma tegevusega looduses tahtmatult või tahtlikult kahju looduskaitseobjektidele või kaitstavatele liikidele, kivististele ja mineraalidele, samuti maaomanikele või muudele maavaldajatele või rikub nende seaduslikke õigusi, tuleb tal kahju (põlengud, vilja ja heina tallamine, reostamine jms.) hüvitada. Hea on, kui hüvitatakse vabatahtlikult ja südametunnistuse järgi. Vastasel juhul on kahjukannatajal õigus hüvitus süüdlaselt sisse nõuda seaduses kehtestatud korras.

LÜHIDALT

Looduses võib:

- liikuda jalgsi, jalgrattaga, suuskade, paadiga ja ratsa kõikjal, kus see ei ole seadusega või seaduse alusel keelatud;
- viibida kõikjal, kus on lubatud liikuminegi;
- korjata metsamarju, seeni, lilli, ravimtaimi, sarapuupähkleid ja muid loodusande, mis ei ole looduskaitse all;
- kalastada ühe lihtkäsiõngega avalikel või avalikuks kasutamiseks määratud veekogudel.

Ei või:

- liikuda kohalike elanike koduõuel, istandikes, mesilates, külvidel, viljas ja mujal põllumajandusmaal, kus omanikule tekitatakse sellega kahju;
 - süüdata lõket ja telkida maaomaniku või maavaldaja loata;
 - pidada jahti ja kalastada ilma vastava loata, välja arvatud lihtkäsiõngega;
 - vigastada puid ja põõsaid;
 - häirida kohalike elanike kodurahu;
 - kahjustada metsloomade ja lindude elupaiku ning pesi, korjata nende mune, tuua neid kaasa koju ning tekitada neile kahju muul viisil;
 - kahjustada looduskaitseobjekte ja kaitstavaid liike;
 - kasutada mootorsõidukeid seal, kus see on keelatud;
 - saastada loodust.
- Igäuheõigus kehtib ka kõigi Eestis seaduslikul alusel viibivate välismaalaste ja muude isikute kohta.
- Igäuheõiguse põhimõtteid saad lugeda järgmistest seadusandlustest:
- Asjaõigusseadus
 - Veeseadus
 - Looduskaitse seadus
 - Metsaseadus
 - Kalapüügiseadus
 - Jäätmeseadus

SOOVITUSED MATKAJALE

- Mine matkale kahe-kolmekesi. Ei tea ju ette, millal sõbra nõuannet, toetavat kätt või lihtsalt juuresolekut vaja võib minna.
- Kaasavõetava matkavarustuse hulgas olgu kaart, kompass, laia tallaga jalanõud (kummikud), varusokid, taskunuga või puss, sääsetõrjevahend, tükk kilet, et ei peaks märja sambla peale istuma; kõlbab ka vihma ajal üle pea ja seljakoti laotada.
- Rabasse ja soosse minnes leia endale matkakepp, umbes 1,5 - 2 meetri pikkune ja nii tugev, et peale astumisel ei murdu; sellega on hea sondeerida pinda, kuhu astuda.
- Vali kohta, kuhu astud: et kamarast mitte läbi vajuda, vali puitunud vartega (puhmaste-põõsastega) mättad, suured villpea ja tarnapuhmikud, tumepruunid (mitte helerohelised) samblapinnad, mis kannavad inimest.
- Soos või veekogu kaldal kasvavate taimede juurikad toiduks ei kõlba, mõni neist võib olla koguni surmavalt mürgine.
- Kui oled matka lõpetanud, veendu, et kehal või riietel ei roni mõni puuk. Rabas neid ei ole, kuid sooserval võsas võivad nad "soojaveirelist" möödujat varitseda. Pune-tama hakkava puugipiste puhul on vaja pöörduda arsti poole.

- Rabas inimese hääle ei kaja samalde summutava toime tõttu. Sõpra hõigates ei pruugi ta sind kuulda.

- Järgi ka matkates igapäheõigust!

EHITAMINE

Selleks, et väärtuslikud maastikud, vanad hooned, kaunid loodusobjektid säiliks ka tulevastele põlvedele, peame erilist tähelepanu pöörama tegevustele, mis neid väärtusi ei kahjustaks. Seda on kindlasti ehitustegevus, seepärast enne igasugust ehitamist tuleb pöörduda valvavalitsuse poole.

Ranna ja kalda kaitseks on kehtestatud seadustega kindlad reeglid:

- Rannal ja kaldal on ehituskeeluvöönd – meresaartel 200 m, rannikul 100 m, Ermistu ja Tõhela järvede ääres 50 m. Ehituskeeluvööndi vähendamist saab taotleda vaid erandkorras volikogu poolt heakskiidetud detailplaneeringu alusel keskkonnaministrilt. Taotlus peab olema väga põhjendatud. See kohustus ei kehti juba olemasoleva talu õuele ehitamisel.
- Rannal ja järve kaldal metsamaal ulatub ehituskeeluvöönd piiranguvööndi piirini, st rannikul 20 m, järvede ääres 100 m. Antud brošüüris toodud väärtuslikele maastikele ehitamisele on kehtestatud erinõuded, osad neist on määratud ehituskeelualadeks.

Väärtuslike maastike säilimiseks vajalikud tegevused:

- säilitada looduslikke elemente, atraktiivseid teelõike, avatust ja vaateid väärtuslikele maastikuelementidele;
- hoida ja korraldada intensiivselt kasutatavaid puhkealasid nii, et nende väärtus külastajate suure arvu tõttu ei kannataks;
- sobitada uusi elemente ja maa kasutust vanaga nii, et ei tekiks häirivat ebakõla ning ei rikutaks pöördumatult nende väärtusi;
- jätta saarekestena põllumassiividesse looduslikke elupaiku (väiksemad või suuremad märgalad, metsatukad, suured üksikpuud);
- kui looduslikke alasid on paiguti napilt, asendada neid haljastuse (nt teedeäärsed puudered, alled, tuulekaitse puistud) ning metsatukkadega, kasutades kohalike puu- ja põõsaliike;
- metsades säilitada vääriselupaigad (elupaigad muudatuste suhtes tundlikele loomadele, seenetele, samblikele ja taimedele) ja põlised teed;
- jätta looduslähedasse seisundisse veekogude kaldaribad (veekaitsevööndi laiuselt) kui suurima ökoloogilise potentsiaaliga maastikuosad;
- säilitada looduslikke ja inimtekkelisi, kuid looduslikus seisus veekogusid;
- maastikku kogetakse peamiselt teedelt, seega on oluline korras hoida teeäärsed (veeturismi puhul ka veekogude kaldad) põllu-, heina- ja karjamaad, samuti metsad;
- säilitada eelmisest ajastust pärit “jälgi” maastikus, kus see on võimalik. Säilinud jäljed loovad maastikus ajalise sügavuse ja samas ka mitmekesistavad elutingimusi elusloodusel;
- ajaloolise väärtusega üksikobjektid (muinsuskaitseobjektid) annavad maastikule lisaväärtust;
- hoida alles traditsiooniline maa kasutus ja maastikud, kus tavapärasest paremini on säilinud asustusstruktuur, teedevõrk ja arhitektuur;
- hoida muistendite ja ajaloo sündmustega, samuti kangelaste, kultuuritegelaste või teiste rahva seas hästi tuntud inimestega seotud paiku;
- puhkuseks vajalike tegevusi kavandada selleks ettenähtud kohtades asulalähedastel looduslikel või pool-looduslikel aladel;
- võimalusel kasutada ehitustöödel loodussõbralikke materjale (savi, looduslik kivi, puit, pilliroog) ja ökotehnoloogilisi lahendusi heitvete puhastamisel.

INFO

Kihnu Väina Merepark

Sadama tee 2 Tõstamaa
88101 Pärnumaa

Tel. 44 96 180

Mob. 527 0190 (Heikki Luhamaa)

Faks: 44 96 186

Skype: "merepark"

e-post: merepark@merepark.ee

koduleht: www.merepark.ee

Tõstamaa Vallavalitsus

Sadama tee 2 Tõstamaa
88101 Pärnumaa

Tel. 449 6180

Faks: 449 6186

e-post: vald@tostamaa.ee

koduleht: www.tostamaa.ee

Jäätmepunkt

Mob. 522 3024 (Kalev Martson)